

зборник *Књижевности у дијалогу* (састављен уређивачком промишљу А. Марчетић, Д. Душанић, О. Жижовић и С. Калинић) представља питку обраду комплексних тема, која се постиже преламањем великих књижевнотеоријских наратива кроз прегледне, једним погледом обухватне компаратистичке минијатуре. Од метафорички прегнантног излагања Срђана Вучинића до атицистичког стила Јована Попова; од Којеновог развијеног сензибилитета за могуће претпоставке читаоца до темељитости Жанете Ђукић Перишић; чувајући позитивну хомогеност у јасноћи излагања од првог до последњег есеја, а истовремено постижући крајњу хетерогеност у предметима обраде, Зборник *Књижевности у дијалогу* повезује – у потрази за скривеним смислом – књижевне хоризонте источне и западне цивилизације.

Андрија Пешић

Универзитет у Београду, Филолошки факултет
Катедра за општу књижевност и теорију књижевности
andrapes02@gmail.com

UDC 821.163.41.09(082)

82.09(082)

<https://orcid.org/0009-0003-6922-3464>

Примљен: 6. августа 2025. године

Прихваћен: 24. јуна 2026. године

ТАНГЕНТЕ НА КРУГОВЕ ЈЕЛЕНЕ МАРИЋЕВИЋ БАЛАЋ

(*Мејаморфозе Милорада Павића*, Јелена Марићевећ Балаћ, Нови Сад:
Матица српска, 2025, стр. 450)

Пулеовски конципирана монографија о делу Милорада Павића, која би се с правом могла окарактерисати и као „речник“ и као „упутство за употребу“ и као „енциклопедија“ његовог стваралаштва, чини још један немерљиво важан корак ка потпунијем читању Павићевог белетристичког опуса, не само прозног, већ интегралног – и поетског и прозног и драмског. Стога, уколико ауторка у одељку „У кругу нове рецепције“ обједињује приказе различитих зборника, студија и поткаста о делу Милорада Павића и самим тим мапира таласе његове рецепције, с правом се може тврдити да је њена књига *Мејаморфозе Милорада Павића* не талас, већ један прави сеизмографски удар у „отвореном мору“ читања Павићевих дела. Како ни поднаслов „Павићу, књига дубоке радости тумачења“ није тек пригодна парафраза, већ најтачнији опис ове капиталне студије, „радост тумачења“ открива се у усхићеној потреби Јелене Марићевећ Балаћ да додатно протумачи оно што су претходни тумачи или она сама тек започели, непрестано домишљајући како то појединачна Павићева дела кореспондирају међу собом, а како у ширем контексту српске књижевности („У кругу писаца које је волео“), али и „у кругу филозофије“, „у филмском кругу“ и „у кругу породице“. Њена екстатична херменеутика права је павићевска кокреација и стога је тешко замислити позванијег и идеалнијег читаоца дела сада већ класика српске књижевности од Јелене Марићевећ Балаћ. Пошто је њена задивљеност над текстом преносива, овај текст не претендује да

буде тек приказ, јер бољег сажетка од оног који сама нуди у „Закључку“ не може бити, већ покушај да се укаже на она места која су плодносна за даља истраживања. Тако се, надовезујући се на аналогију кругова, овим текстом желе повући тангенте које би у јединој тачки у којој додирују кружницу откриле најинспиративнија чворишта неприкосновене херменеутичке имажинације Јелене Марићевић Балаћ.

Централни круг монографије проистекао је из ауторкине докторске дисертације „Барок у белетристичком опусу Милорада Павића“ одбрањене на Филозофском факултету у Новом Саду 2016. године. У готово десетогодишњем распону између одбране и објављивања, дисертација је доживела корениту метаморфозу. Поред тога што су јој придодати нови кругови настали као резултат континуираног читања Павића, и сама дисертација је стилски уобличена, на неким местима проширена, док је на другим скраћена. Као најобимнији, барокни слој призме кроз коју, као кроз Тезауров дурбин, ауторка сагледава Павића, уједно је и најбогатији изванредним увидима. Као једно од најупечатљивијих читања свакако се издваја раскринкавање карневалских метаморфоза романа *Хазарски речник* у романима *Друго тело* и *Кућија за писање*. Наиме, не доживљавају само јунаци своје метаморфозе, већ то чине и градови, редом Дубровник, Венеција и Котор. У богатој Павићевој географији ауторка студије уочава да се писац у бирању традиције „кретао јадранском и подунавском линијом културног наслеђа“. Осим тога што српски барок сагледава у оба своја облика, и у приморском и у подунавском, ауторка сугерише да је и простор Павићеве прозе, нашавши се на граници народа, склон етничким преображајима. На значај теме преласка из једне у другу нацију или конфесију Јелена Марићевић Балаћ указује на припрему приче „Живот и смрт Јоана Сирополуса“, препознавши у њој одређене аутобиографске карактеристике попут ауторовог сведочења о присилном унијаћењу и поновном повратку у православље његове породице. У том кључу, Павићев избор топоса је такође преображавајући – он од периферије ствара центар културне историје српског народа. Његова књижевност би, дакле, симболички могла представљати повратак бивших српских градова у српску културу.

Друга тангента би такође додиривала целину „У кругу барока“ и тицала би се читања романа *Звездани њаци*. Ауторка веома исцрпно пописује оне елементе који своје порекло могу наћи у словенском бароку. Тако, позивајући се на Алу Татаренку, астролошку прекупацију романа везује за Гаврила Стефановића Венцловића. Алузије на „Смедеревску бугарштицу“ Јелена Марићевић Балаћ додатно осветљава у контексту дубровачке књижевности, подсећајући да су стихове бугарштица у своје мелодраме уносили Џиво Гундулић и Џоно Палмотић. Но, својим темељним и луцидним увидима ауторка инспирише на још једно промишљање барокног у *Звезданом њаци*, рецимо у контексту Калдеронове драме *Живот је сан*. Притом, треба напоменути да су потраге за компарацијама са страним књижевностима могуће искључиво због тога што је у обимној студији Јелена Марићевић Балаћ до најситнијих детаља осветлила бројна досад непротумачена места Павићевог опуса. Најочигледнија сличност огледала се у интересовању за астрологију. Док је Павићев роман конципиран као „астролошки водич за неупућене“, сама радња Калдеронове барокне драме почива на одгонетању судбине помоћу звезда краља Басилија. Уз то, сама природа сна коју Јелена Марићевић Балаћ открива у Павићевом укупном делу у својој основи може бити прочитана у релацији са барокним виђењем живота као сна. Росаурина љубав према Сехисмунду је довољан доказ да не сања и да је заиста жив. Бројним паровима Павићевих љубавника такав доказ је неопходан, али најчешће изостаје. Највећа сличност запажа се у последњем по-

глављу романа, посвећеном причи о Минотају и Дионисији који и ауторка монографије најдетаљније анализира. Уочавајући бројне митолошке црте, Јелена Марићевић Балаћ нуди могућност да се мит о Минотауру и лавиринту, присутан у оба дела, додатно протумачи. Свакако, још један важан аспект компарације може бити полна метаморфоза јунака. У свом првом сусрету са Сехисмундом Росаура је обучена у мушкарца, док се јунакиња романа *Звездани њлаци* после свог другог сна буди као мушкарац у знаку Јарца. Нека још један побројани куриозитет буде велика концентрација хиспанских топонима у Павићевом роману (Барселона, Екстремадура, као и сама Шпанија у којој су у употреби били „пистици“), као и то да се радња Калдеронове драме одиграва у словенској земљи, односно у Пољској.

Још једна тангента била би инспирисана лавиринтима. Осврћући се на књигу *Ошворени Лавиринти: Еко и Павић* Душана Живковића, Јелена Марићевић Балаћ запажа да њена трећа и четврта целина представљају „заправо појединачна, засебна поглавља о роману *Име руже*, тј. роману *Хазарски речник*, између којих нема компаративног дијалога, осим у неколико фуснота“. Са друге стране, приликом читања *Мејшморфоза Милорада Павића* отвара се могућност да се Еков роман *Баудолино* потпуније сагледа у односу са Павићевим стваралаштвом. Свакако, темељ таквог читања несумњиво јесте Живковићева књига, док су његови стубови различита поглавља студије Јелене Марићевић Балаћ. Једна линија истраживања могла би се кретати прецизно оцртаним линијама византизма у делу српског писца у поглављу „У кругу српске ренесансе“. Посве занимљив избор наслова овог поглавља условљен је самим оправдањем појма барока. Наиме, како ауторка објашњава на другом месту, „стереотип о томе да српска култура није имала ренесансу само је појачавао анимозитет према свему што би имало везе са српским бароком“. Поред тога што легитимише појам барока, њена студија позива и на поновно преиспитивање појма ренесансе указујући на то да се, укључујући се у византијску културну сферу, српска књижевност од својих почетака надовезала на непрекинуте токове античке традиције. Заједничка тема крсташких ратова повезала би не само роман *Баудолино* и Павићеву збирку прича *Коњи Свејој Марка*, већ у широј перспективи и Петровићев роман *Ојсага Цркве Свејој Сјаса*. Јелена Марићевић Балаћ свакако својом монографијом већ нуди скицу за детаљније компаративно читање Милорада Павића и Горана Петровића. Но, вреди напоменути и веома упечатљив осврт на „пресеке кругова“ Павића и Иве Андрића. Фокусирајући се на тематику болести код ова два писца, ауторка потцртава и значај фигура приповедача и слушаоца на којима почива и смисао Ековог романа. Јасно је, дакле, на основу два понуђена примера компаративног читања да ће се значај монографије *Мејшморфоза Милорада Павића* временом све више откривати и да ће она постати незаобилазна литература при сваком озбиљном поновном читању Павићевог дела. Разуме се, њен значај се не исцрпљује само у компаратистичким могућностима, иако би било неправедно не поменути још једно изразито јако место студије које представља упоредно читање Павића и Пекића.

Премда је првенствено усмерена на интерпретацију, Јелена Марићевић Балаћ се овом књигом додатно потврђује и као књижевни историчар. Поред тога, њено подробно истраживање обухвата и увиде у рукописе и машинописе, као и детаљну потрагу за Павићевим интервјуима који откривају бројне поетичке одлике, попут интересовања за тему однорађавања о којој је већ било речи. Ауторки је свакако најзначајнији разговор који је писац 1990. водио са Аном Шомло и који служи или као полазиште за нове интерпретације или као потенцијални оријентир да се тумачење креће у правом смеру. Но, поменимо и то да је у овој монографији посебно значајан и „пописивачки“ посао који ауторка предузима. Један пример

свакако би могао да буде указивање на значај мотива очију у *Хазарском речнику* за којим следи инвентар свих карактеризација јунака путем њихове боје, облика или, ређе, неке друге особине. Чак и када експлицитно не наводи резултате свог прављења инвентара, ауторка прецизношћу својих увида недвосмислено показује да је свако њено тумачење резултат поновљеног читања и дуготрајног процеса промишљања, мапирања и каталогизовања. Други пример, вишеструко користан, јесте табела у којој ауторка пописује све риме којима се Павић у својој поезији служи. Осим тога што јој оне помажу да реконструише стихове поеме „Прстен“, риме оригиналне Павићеве поезије могу бити и први корак при поновној критици Павићевих превода. То би била трећа тангента која се може додирнути са круговима Јелене Марићевић Балаћ.

Указујући на његове песничке преводе, понајвише Пушкина и Силија Придома, као и на оне из бурманске књижевности, ауторка осветљава најмање истражену област књижевног интересовања Милорада Павића. Поред тога, ауторка сугерише и то да су бројни Павићеве преводи још увек непознати, јер их за време најинтензивнијег преводилачког рада за потребе емисије „Десет минута лирике“ није објављивао. Инвентар рима који је Јелена Марићевић Балаћ саставила представља већ припремљени први корак ка систематичнијим традуктолошким истраживањима Милорада Павића. Рецимо, превод стихова Придомове песме „Очи“ коју цитира на почетку поглавља „У кругу филозофије“ рачуна са римом знак – мрак, која је присутна још у Павићевој збирци *Месечев камен* у песми „Стихире“ из циклуса „Служба Рељи Крилатици“ коју ауторка монографије веома вешто и марљиво тумачи. Са друге стране, у француском оригиналу у истој строфи римоване су речи *nombre* и *ombre*. Било би занимљиво испитати у којој мери Павићева оригинална поезија, метри којима се служи, повлашћене стилске фигуре и риме, имају одјека у његовим преводима, а у којој мери су његови преводи утицали на његову оригиналну поезију. Књига *Мејаморфозе Милорада Павића* пружа и несамерљив допринос овим и сличним питањима. Не треба пренебрегнути и значај ликова који се баве превођењем или служе страним језицима у Павићевом опусу. Оригинале хазарске молитве, а ауторка у једном од својих бритких увида закључује да је *Хазарски речник* „заправо био зборник изгубљених песама“, преведене су на друге језике и самим тим изгубиле су бројне своје хазарске одлике. Такође, поглавље „Париз у Београду“ мапира значај француске културе и језика, док се будућа истраживања свакако могу усмерити и на руску, немачку или грчку културу, између осталих.

У овом тексту поменуто је свега неколико места која Јелена Марићевић Балаћ тек узгред помиње и указано је на њихов немали потенцијал за даља истраживања бројних грана Павићевог књижевног деловања. На крају, треба поновити и потцртати то да је монографија *Мејаморфозе Милорада Павића* примарно усмерена на интерпретацију о којој готово да није било речи. Као пример креативног читања и интерпретације Павићевог дела нека буде поменуто тек развијено тумачење принцезе Атех из *Хазарског речника* као сирене. Бројна су и друга места на којима ауторка веома прецизним и разумљивим језиком представља сложена и веома оригинална тумачења која се читаоцу њене књиге представљају као очигледна и недвосмислено тачна. Њен песнички и научни сензибилитет близак је Павићевом, те се и у њеном научном стилу могу препознати и ритмичност и метафоричност. Снажно је запажање да је Павићева прича „Кап херувимске крви“ можда чак „белетризовани приказ романа *Кай џиански крви*“ Милоша Црњанског. Тако се и монографија Јелене Марићевић Балаћ донекле може назвати белетризованом интерпретацијом целокупног Павићевог опуса. Управо због тога њен стил и њени увиди

заводе читаоца да настави са метаморфозама како је то овим текстом и учињено. Но, иза усхићеног писања заиста стоји „дубока радост читања“ због које читалац, као Архимед, непрестано у себи узвикује „Еурека“, а због које ауторка, такође као Архимед, децидирано узвикује – „Не дирајте ми кругове!“

Мр Лазар М. Букумировић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Центар за интердисциплинарна истраживања
и развој истраживања
Истраживач приправник
aurelijano@uns.ac.rs

UDC 821.163.41.09 Pavić M.
<https://orcid.org/0009-0009-0394-1838>
Примљен: 16. марта 2026. године
Прихваћен: 24. јуна 2026. године

ПАРАДОКСАЛНИ ЧОВЕК Ф. М. ДОСТОЈЕВСКОГ

(Јован Попов, *Горди и њонизни: парадоксалисти Фјодора Достојевског*,
Београд: Српска књижевна задруга, 2024)

Студија Јована Попова *Горди и њонизни* драгоцен је допринос не само српској науци о књижевности већ и књижевној и културној мисли у целини. Увиде у психологију јунака великог руског писца ова књига нам представља ненаметљиво, захваљујући свом занимљивом и луцидном приповедном тону. Јован Попов, редовни професор на Катедри за општу књижевност и теорију књижевности Филолошког факултета у Београду, проучава стваралаштво Ф. М. Достојевског са изузетном прецизношћу, улазећи у суптилне детаље, истовремено обухватајући најважније увиде својих претходника. Такав приступ неће читаоцу ускратити простор за властита промишљања, али га са друге стране неће ни оставити у недоумици кад је реч о историјским и теоријским чињеницама. Објављена 2024. године, у оквиру 116. кола Српске књижевне задруге, књига *Горди и њонизни* отвара врата различитим читањима Достојевског, а овај специфичан и оригиналан приступ великом писцу донео је аутору награду „Никола Милошевић“. Поднасловом „Парадоксалисти Фјодора Достојевског“ који стоји као смерница тока истраживања, Јован Попов упућује на то да ће тема његове студије бити јунаци са наизглед противречним, а заправо психолошки врло сложеним људским особинама. Гордост и понизност као неодвојиве црте јунака, али и уопште стања која често воде у патолошке поремећаје, показале се као добре полазне тачке за понирање у унутрашњи свет парадоксалиста руског писца, али и шире, у пишчеву поетику, као и у неке моменте приватног живота Достојевског. Видећемо и на који начин такви карактери обликују радњу, као и колико је њихова судбина одређена управо овим особинама.

Аутор је многобројне парадоксалисте Достојевског поделио у три групе, имајући у виду главне црте њихових личности, као и улоге које су им додељене. Тако, у првом делу књиге читамо о слугама, као и о њиховом односу са господарима, од-